

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Матеріали статті презентують теоретичні і методичні аспекти проблеми формування цінностей дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах. Наведено приклади діяльності позашкільних закладів України, спрямованої на вирішення найбільш актуальних виховних завдань у складних умовах розвитку країни.

У статті актуалізовано роль позашкільної освіти як інституту виховання, сучасний зміст якого має забезпечити становлення світогляду, виховання патріотичних почуттів, громадянських якостей особистості.

Ключові слова: позашкільна освіта, позашкільні навчальні заклади, ціннісні орієнтації, патріотичне виховання, методи виховання.

На сучасному етапі розвитку України особливо актуальним є завдання виховання відповідальних громадян, які знають і поважають українську культуру, люблять свою країну і готові відстоювати її інтереси. Водночас перед освітянами постає важливе питання – оптимальності виховних впливів, адже за надмірної уваги та недосконалих методів патріотичного виховання можна досягти зворотного ефекту, особливо у підлітків і молоді, які схильні до абсолютизації, гостро відчують несправедливість і нещирість. Необхідно удосконалити методичне забезпечення виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах за сучасних умов, зокрема національно-патріотичного виховання.

У контексті проблеми вагомими є теоретичні положення психолого-педагогічної науки (І. Бех, О. Доукіна, Г. Костюк, О. Кононко та інші), зокрема щодо громадянського та патріотичного виховання дітей та молоді (В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші). Цінностям, ціннісним орієнтаціям присвячено праці І. Беха, а також Д. Леонтєва, М. Рокича, М. Тейлора, В. Тугарінова, Д. Холстеда та інших дослідників, за висновками яких категорія «*цінність*» є неоднозначною та багаторівневою. Це поняття визначається як належне та бажане, на відміну від реального, дійсного;

цінності належать до психічних утворень (їх джерелом є бажання, інтереси, почуття, ставлення). Теоретико-методологічні основи позашкільної освіти розкрито у роботах В. Вербицького, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та інших.

Метою статті є представити деякі методичні аспекти виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах за сучасних умов, зокрема національно-патріотичного виховання; навести приклади вирішення завдань.

Отже, цінності виступають як основна мета та результат виховання, ієрархія цінностей становить ціннісні орієнтації людини. Категорія «*ціннісні орієнтації*» розглядається як важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, який виражає (представляє) її переваги і прагнення стосовно тих чи інших узагальнених людських цінностей (благополуччя, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) [2]. Незважаючи на те, що цінності й ціннісні орієнтації особистості є одним із найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології й психології, у багатьох працях ціннісні орієнтації визначаються як частина інших понять, які є основним об'єктом дослідження автора.

За сучасних умов розвитку країни важливим завданням освіти, зокрема й позашкільної, є виховання свідомих громадян, які люблять свою країну, знають і поважають її історію і культуру, готові сприяти її розвитку. Зважаючи на актуальність такого завдання, визначено, що виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді є одним із основних ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних закладах; *патріотизм* будемо вважати *інтегрованою цінністю*, вихованню якої має приділятися увага у творчих об'єднаннях усіх напрямів позашкільної освіти.

На основі теорії академіка І. Беха розуміємо *патріотизм* як особливе, тобто безумовне і високосмісловне почуття-цінність, що характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Теоретичні та світоглядні основи національно-патріотичного виховання на сучасному етапі відображено у положеннях Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2014), створеної в Інституті проблем виховання НАПН України; Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженої наказом МОН України від 16.06.2015 р. № 641.

Автори Програми розглядають *патріотизм* як любов до Батьківщини, українського народу, турботу про його та своє благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею. Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один із найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя [1].

Відповідно до згаданої Концепції, *національно-патріотичне виховання дітей і молоді* – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

У вихованні патріотизму дітей та молоді освітянам слід добирати адекватний методичний інструментарій. На сучасному етапі методичним аспектам у цьому контексті присвячено праці співробітників Інституту проблем виховання НАПН України, зокрема творчого колективу під керівництвом І. Бега та К. Чорної [3]. Серед методів і форм патріотичного виховання науковці розглядають активні методи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідера і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки. А також традиційні методи: бесіди, диспути тощо [3].

Утім, варто також акцентувати увагу на необхідності дотримуватися оптимальності у національно-патріотичному вихованні, використовувати для досягнення мети загальний контекст життєдіяльності особистості, уникати надмірності.

Унікальними можливостями щодо формування світогляду, системи цінностей особистості володіють заклади позашкільної освіти, які залучають дітей та учнівську молодь до національної культури, історії, а також осмислення сучасних подій боротьби за незалежність України. Значну увагу колективи цих закладів надають залученню своїх вихованців та інших дітей до соціальних та благодійних акцій, концертів, флешмобів тощо, спрямованих на допомогу бійцям АТО, пораненим та сім'ям загиблих, переселенцям зі східних регіонів та Криму, створюючи таким чином умови для формування світогляду молоді, виховання громадян-патріотів України.

Національно-патріотичне виховання здійснювалося у позашкільних закладах і раніше, втім, набуло нового значення за сучасних умов. Зокрема, колективи позашкільних навчальних закладів різних міст України проводять безстрокові акції («Ми разом», «З вірою в серці» тощо), спрямовані на допомогу пораненим військовим, реалізують соціальні та народознавчі проекти і програми, залучають дітей та молодь до активних соціальних дій, що формує громадянську позицію. До річниці Революції Гідності відбуваються заходи із вшанування загиблих Героїв Небесної Сотні.

Зокрема, патріотичну спрямованість мають такі щорічні заходи міжнародного рівня, організовані позашкільними закладами: Міжнародна науково-практична конференція учнів-членів Малої академії наук «Україна – очима молодих»; Всеукраїнська виставка-конкурс науково-технічної творчості «Наш пошук і творчість – тобі, Україно!»; Всеукраїнський пленер з ужиткового мистецтва «Таланти твої, Україно!», Всеукраїнська краєзнавча конференція учнівської молоді «Мій рідний край, моя земля очима сучасників»; Всеукраїнська філософська історико-краєзнавча конференція учнівської молоді «Пізнай себе, свій рід, свій нарід...»; Всеукраїнська історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України»; Всеукраїнська експедиція учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина – Україна»; Конкурс туристсько-краєзнавчих експедицій «Мій рідний край» та інші.

Варто також зазначити, що заклади позашкільної освіти здійснюють важливий на цьому етапі соціально-педагогічний супровід соціального розвитку особистості. Сьогодні до позашкільних закладів приходять на навчання діти та молодь, які вимушено залишили постійне місце проживання; вони отримують психологічну та педагогічну підтримку, можливість для самореалізації.

Водночас, не можна оминати увагою інші аспекти щодо формування цінностей особистості у позашкільних навчальних закладах. За сучасних умов *європейські цінності* відіграють важливу роль у всіх сферах суспільного розвитку, позашкільна освіта давно сприйняла такі цінності і сприяє їх популяризації серед дітей та молоді. Такі завдання вирішує, зокрема, мережа євроклубів, що діють при палацах, центрах творчості та інших позашкільних навчальних закладах і залучають учнівську молодь до спільної європейської культурної спадщини, а також осмислення сучасних проблем європейської спільноти.

Загалом система позашкільної освіти України розвивається в контексті загальних тенденцій розвитку неформальної освіти європейських країн, водночас зберігаючи національну специфіку. Міжнародній співпраці установ позашкільної освіти сприяє реалізація спільних проектів, програм, заходів тощо. Участь у діяльності Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді (до 2013 року – Європейської асоціації установ вільного часу дітей і молоді, EAICY), створеної у 1991 році, є однією з форм міжнародних контактів закладів системи позашкільної освіти України. Членами Асоціації є центри по роботі з дітьми і молоддю Франції, Італії, Німеччини, Нідерландів, Чехії, Польщі, Португалії та інших європейських країн. До Асоціації вступили деякі позашкільні заклади України, Білорусі, Молдови та інших країн.

Методичні рекомендації щодо формування цінностей дітей та молоді, зокрема патріотичних цінностей, у позашкільних навчальних закладах розробляються співробітниками лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання у межах проблеми дослідження *«Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах»* (2015-2017) Зокрема, визначено актуальні форми і методи виховання соціальних цінностей у учнів, розроблено

тематику і частково зміст експериментальних матеріалів, що містять: теми та питання дискусій, бесід зі старшокласниками, круглих столів, моральні дилеми, а також перелік та анотації до кінофільмів із соціальним змістом, які можливо обговорювати з учнями старших класів.

Варто зазначити, що при виборі змісту, форм і методів, які можуть застосовуватися з метою виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах, необхідно врахувати вікові особливості, індивідуальні відмінності та інтереси учнів; зміст навчальної програми, відповідного напрямку позашкільної освіти; актуальність змісту у сучасних соціокультурних умовах тощо.

Форми і методи роботи для дітей різного віку мають свою специфіку. Практично у кожному позашкільному закладі діти молодшого віку виготовляють обереги для воїнів АТО, беруть участь у конкурсах малюнків на тему миру, любові до Батьківщини, виховних заходах разом із батьками, зокрема організованих спеціально для сімей переселенців зі східних регіонів та Криму тощо.

Сучасні форми і методи, які можуть зацікавити учнівську молодь, – це флешмоби, форуми, скайп-конференції, онлайн-спілкування, перформанси, майстер-класи, конкурси патріотичної спрямованості, різноманітні волонтерські програми і проекти тощо. Соціально значуща тематика таких заходів на часі, оскільки сприяє формуванню свідомих, відповідальних, патріотично налаштованих громадян України.

Для учнів підліткового віку та старшокласників актуальними методами формування соціальних цінностей є також дискусія, диспут, проблемна бесіда, тренінг тощо.

До методичних рекомендацій як результату дослідження увійшли, зокрема, розробки бесід, дискусій на тему становлення незалежності України, історичних подій ХХ ст. для учнів 9-11 класів та студентів (за переглянутими фільмами). Фільми для перегляду рекомендовано МОН України (Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06. 2015 р. № 641).

Наприклад, пропонується *обговорення документального фільму «Між Гітлером і Сталіним. Україна в II Світовій війні»*, знятий на замовлення Українсько-канадського дослідно-

документаційного центру американським режисером українського походження Святославом Новицьким.

Фільм присвячений пам'яті всіх, хто боровся за свободу України, а особливо – пам'яті десяти мільйонів українців, які загинули на війні, пам'яті незчисленних мільйонів жертв комуністичних репресій і двох із половиною мільйонів українців-остарбайтерів. Стрічка спирається на нові архівні матеріали, секретні документи, досі не показані зйомки та свідчення очевидців. Аналізують події та коментують роль України у Другій світовій війні у стрічці провідні західні науковці - Збігнев Бжезинський, Норман Дейвіс, Роберт Конквест та Джон Армстронг.

Мета бесіди: поглибити знання учнів про історичні події початку і середини ХХ століття, які були важливими і водночас трагічними для історії України, формувати почуття належності до своєї країни, сприяти свідомому сприйняттю її історії, формуванню власної думки щодо історичних подій на основі реальних фактів.

Рекомендації. Оскільки фільм «важкий» для сприйняття, варто розділити його перегляд і обговорення на частини. Слід звертати увагу на емоційний стан учнів, робити паузи для подання також оптимістичних ідей, щоб уникнути погіршення психологічного почуття глядачів.

В окремих випадках фільм можливо підготувати для перегляду у скороченому вигляді, опустивши найбільш складні для психологічного сприйняття кадри.

Вступне слово. Ми переглянули документальний фільм американського режисера українського походження Святослава Новицького. Фільм присвячений пам'яті всіх, хто боровся за свободу України, а особливо – пам'яті десяти мільйонів українців, які загинули на війні, пам'яті незчисленних мільйонів жертв комуністичних репресій.

Питання для обговорення (фрагмент)

- Отже, фільм «важкий». Чи потрібно дивитися такі фільми старшокласникам? Чому фільм варто переглядати саме в сучасний момент розвитку нашої держави?
- Поясніть, як ви розумієте сутність назви: «Між Гітлером і Сталінім...».
- 1991 рік. «Без України Советська імперія перестала існувати...». Україна стала незалежною державою, не

проливши ані краплини крові. Утім, страшні сторінки історії, коли жертвами боротьби за незалежність стали мільйони, розкриваються далі.

- «Справжнє визволення європейських народів відбулося лише наприкінці 80 – на початку 90-х років ХХ століття». Чи погоджуєтеся ви з думкою професора Лондонського університету? Поясніть, чому можна говорити про визволення лише в цей період?
- «Україна стала полем битви, як було тоді, коли попереднє покоління захищало незалежність щойно здобутої держави». Автор повертається до подій початку ХХ століття. Які події відбулися у 1918-1921 роках? На вашу думку, чи мала шанси Україна зберегти здобуту незалежність у той час?
- Яке значення заснування ОУН у 1929 році? Як ви гадаєте, чому за часів Радянського союзу ОУН була повністю дискредитована?
- 1939-1941 роки – Німеччина та СРСР були партнерами, однак ці факти приховувалися після завершення війни: у жодному підручнику не згадувалися компрометуючі обставини співпраці з нацистами. Як це вдалося радянській владі? Чи дійсно пропаганда на той час мала такий вплив на свідомість громадян? Чи можлива така пропаганда сьогодні?
- Жахливі наслідки радянської окупації, які показано у фільмі, – про це також не писали у підручниках. Як ви гадаєте, чому працівники НКВС виконували жорстокі накази щодо розстрілів українських політв'язнів та інше? Чи був у них вибір? Чи можна провести паралелі із нацистськими концтаборами? ...

Отже, обговорення з учнівською молоддю документальних та художніх фільмів, які ознайомлюють глядачів з історичними реаліями і змушують замислитися, – це засіб виховання свідомих громадян, які мають власну думку на основі знання реальних фактів. У загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах обговорення рекомендованих та інших фільмів можливо у межах виховних годин; у позашкільних навчальних закладах цікавою формою організації роботи зі старшокласниками є нині дискусійні клуби та творчі об'єднання психологічного змісту.

Наприклад, у Київському Палаці дітей та юнацтва діє *кіно-лекторій «Психологічний проектор»*, діяльність якого передбачає перегляд та обговорення кінострічок. Мета: формування активного усвідомлення гуртківцями широкого кола своїх можливостей, своєї активної позиції, визначення власних духовних цінностей та впливу духовних цінностей на життя (<http://www.palace.kiev.ua/index.php/viddili/576-nashi-proekti>).

Отже, позашкільні навчальні заклади володіють унікальними можливостями щодо формування світогляду, системи цінностей особистості.

На часі – сучасні форми і методи виховання, які здатні зацікавити дітей та молодь, сприяють їх залученню до національної культури, історії, а також осмислення сучасних подій боротьби за незалежність України.

Література

1. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [Електронний ресурс] / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua/data/28.01.15/Programa%20patriotichnogo%20vuxovannya.pdf>.
2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
3. Виховуємо громадян-патріотів України : наук.-метод. посібник / авт. кол. за заг. кер. К. І. Чорної. – Черкаси : ЧОІПОПП, 2012. – 268 с.

Е. В. Литовченко

Методические аспекты формирования ценностей детей и молодежи во внешкольных учебных учреждениях

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Материалы статьи представляют теоретические и методические аспекты проблемы формирования ценностей детей и молодежи во внешкольных учебных учреждениях. Приводятся примеры деятельности внешкольных учреждений Украины, направленной на решение наиболее актуальных воспитательных задач в сложных условиях развития страны.

В статье актуализирована роль внешкольного образования как института воспитания, современное содержание которого должно быть направлено на становление мировоззрения, воспитания патриотических чувств, гражданских качеств личности.

Ключевые слова: внешкольное образование, внешкольные учебные учреждения, ценностные ориентации, патриотическое воспитание, методы воспитания.

E. V. Lytovchenko

Formation of Values in Children and Youth in Out-of-School Educational Institutions

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine)

The article deals with theoretical and methodical aspects of the problem of formation of values of children and youth in out-of-school educational institutions. We consider the category of «value orientation» as an important component of world individual or group ideology, which expresses the preferences and aspirations of the individual or the group in relation to some generalized human values (welfare, health, knowledge, civil liberties, creativity, work etc.).

Specific examples of out-of-school activities in Ukraine are considered aimed at addressing the most pressing educational problems in the difficult conditions of the country's development.

The article stresses the role of out-of-school education as an institution of social education, the contemporary content of which should be focused on expanding worldview, developing patriotism, civic qualities of personality.

Keywords: out-of-school education, out-of-school educational institutions, values, patriotic education, methods of education.

References

1. Bech, I. & Chorna, K. (2014). *Programa ukraïnskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [Ukrainian program of patriotic education of children and youth]. Retrieved from <http://www.ipv.org.ua/data/28.01.15/Programa%20patriotychnogo%20vyhovannya.pdf>.
2. Mescheriakov, B. & Zinchenko, V. (Eds.). (2007). *Bolshoi psikhologicheskii slovar* [A big psychological dictionary]. St. Petersburg: Praim.
3. Chorna, K. (Ed.). (2012). *Vykhovuiemo hromadian-patriotiv Ukrainy* [Educating citizen-patriots of Ukraine]. Cherkasy.